

Griekse geschiedschrijving in het spanningsveld tussen *particulier* en *algemeen*

door

Guido SCHEPENS*

0. INLEIDING

0.1 *Twee invalshoeken*

De binomie van het algemene en het bijzondere heeft in haar toepassing op de geschiedschrijving een dubbele betekenis. Men kan op deze basis, om te beginnen, een onderscheid maken tussen verschillende vormen, verschillende genres van geschiedschrijving. De „wereldgeschiedenis” — volgens *van Dale*¹ „geschiedenis der wereld; der mensheid in haar geheel; boekwerk daarover” — kan men stellen tegenover diverse vormen van „particuliere” geschiedschrijving: historische werken waarin slechts een gegeven segment van de totale geschiedenis wordt beschreven: een in tijd en / of ruimte beperkt onderwerp. Binnen dit referentiekader heeft het onderscheid universeel — particulier alles te maken met de historische onderwerpskeuze. Maar er is meer. Het begrippenpaar „universeel — particulier” heeft ook zijn vaste plaats in de discussies over het wezen zelf van de historische kennis, los van de vraag of het nu gaat om een beperkt monografisch of wijds universeel-historisch thema. De constructie van het verleden² wordt fundamenteel gekenmerkt door een voortdurende spanningsverhouding tussen het particuliere en het algemene. Aan deze spanning ontleent de geschiedenis dan ook haar specifieke, ietwat ambigue en vandaar ook moeilijk te definiëren status van wetenschappelijke discipline. Theoretici van de geschiedenis vestigen er onze aandacht op dat de historische kennis naar haar aard te onderscheiden is van de kennis die door andere takken van de wetenschap (de natuurwetenschappen en andere menswetenschappen zoals b.v. de psychologie of de sociologie) wordt aangereikt. Als een *idiogra-*

* Onderzoeksleider N.F.W.O.

1. *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, deel III, Utrecht-Antwerpen 1984, p. 3391.

2. Vgl. de titel van de bekende studie Ch. LORENZ, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam 1987, waarin o.m. het hier besproken vraagstuk aan de orde is.

fische wetenschap onderscheidt zij zich van de zogeheten *nomothetische* wetenschappen³. De historicus pretendeert niet (of zou alleszins niet mogen pretenderen) strikt causaal verklaarbare wetmatigheden in het individuele of collectieve gedrag van mensen aan het licht te brengen: hij wil slechts pogen particuliere, eenmalige (niet voor herhaling vatbare) gebeurtenissen in een zodanige samenhang te plaatsen dat hun zin (voor zover aanwezig) verduidelijkt wordt; de historicus bouwt m.a.w. uit individuele feiten een synthese op, die wat geschied is, inzichtelijk, verstaanbaar wil voorstellen. De paradoxale opdracht van de historicus laat zich in de termen van Aristoteles⁴ als volgt weergeven: doorheen de opsporing en beschrijving van het καθ' ἑκάστων streeft de historicus ernaar het καθόλου van de geschiedenis, de betekenis van de verleden gebeurtenissen vast te leggen.

Vanuit de beide hier aangegeven invalshoeken wil ik pogen enkele beschouwingen te wijden aan de antieke geschiedschrijving. Ik zal me daarbij beperken tot de Griekse historiografie van de vijfde tot de eerste eeuw v. Chr. In een eerste onderdeel komt de geschiedtheoretische betekenis van de binomie particulier-universeel ter sprake: haar „ontdekking” in de vijfde eeuw v. Chr. ligt, samen met andere factoren die hier onbesproken moeten blijven, aan de oorsprong van onze Westerse traditie van geschiedschrijving. Herodotus speelt hier een cruciale rol. De belangrijke nieuwe stap die hij zet, is onlosmakelijk verbonden met zijn kritiek aan het adres van de „Ioniërs” en meer bepaald van zijn onmiddellijke voorganger Hecataeus van Milete. Met deze laatste zullen wij dus beginnen. We sluiten het eerste

3. Sinds noties als 'chaos', 'waarschijnlijkheid' en 'teleologie' (weer) hun plaats hebben ingenomen in de hedendaagse natuurwetenschappelijke epistemologie (cf. I. PRIGOGINE — I. STENGERS, *La nouvelle alliance: métamorphose de la science*, Parijs 1991²) en sinds ook de hedendaagse geschiedentheoretici genuanceerder zijn gaan denken over „de diffuse grens tussen geschiedschrijving en sociale wetenschap” (cf. F.R. ANKERSMIT, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*, Groningen 1984, p. 203-207; vgl. ook C. LORENZ, *o.c.*, p. 198-200), wordt de scheidingslijn tussen 'nomothetische' versus 'idiografische' wetenschappen vandaag ongetwijfeld minder scherp getrokken dan b.v. in de geest van vroegere geschiedenisfilosofen als W. Windelband, H. Rickert, J.G. Droysen, W. Dilthey en R.G. Collingwood. Maar ook wanneer het contrast in kwestie zijn absoluut karakter verloren heeft, impliceert dit vooralsnog niet dat het als uitgangspunt voor de beschrijving van de *verschillende* methoden die de historicus enerzijds en de natuurwetenschapper en de beoefenaar van andere sociale wetenschappen anderzijds toepassen, volledig onbruikbaar zou zijn geworden. Cf. C. LORENZ, *loc. laud.*; F.R. ANKERSMIT, *loc. laud.*

4. Zonder met deze duiding aanspraak te maken op een correcte interpretatie van de veelomstreden passus (1451a36-b11) uit het 9de kapittel van zijn *Poetica*. Zie G.E.M. de STE. CROIX, *Aristotle on History and Poetry (Poetics, 9, 1451a36-b11)*, in B. LEVICK, (ed.) *The Ancient Historian and his Materials*, 1975; nu ook in A. OKSENBERG RORTY (ed.), *Essays on Aristotle's Poetics*, Princeton 1992, p. 23-32; R. ZOEPFEL, *Historia und Geschichte bei Aristoteles (Abhandl. Heidelberger Akad. Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse 1975, 2)*, Heidelberg 1975; H.-J. HORN, *Zum neunten Kapitel der aristotelischen Poetik*, in *Rhein. Mus.* 131 (1988), p. 113-136; cf. *infra*.

onderdeel af met een blik op Thucydides, die in zijn monografie over de *Peloponnesische Oorlog* de spanningsverhouding particulier-universeel op een unieke manier heeft gedefinieerd. Onze verkenning van de Griekse geschiedschrijving gaat dan in chronologische orde verder met de bespreking van Ephorus van Cyme: deze vierde-eeuwse historicus wordt door Polybius de enige genoemd die hem op het gebied van de universele geschiedschrijving is voorgegaan. Daarmee is dan het tweede onderdeel — over het ontstaan van de wereldgeschiedenis — aangesneden. Na de behandeling van Polybius zelf kijken we nog even uit naar de nieuwe perspectieven die de post-polybiaanse geschiedschrijving biedt.

0.2 Methode

Binnen het bestek van deze bijdrage kan uiteraard alleen maar een summier en drastisch selectief overzicht geboden worden van de evolutie van de Griekse historiografie. En de facetten die we met betrekking tot ons thema in het werk van de zoëven genoemde historici belichten, hebben geenszins de pretentie hun historiografische prestatie adequaat voor te stellen. Een niet te onderschatten, bijkomende moeilijkheid — het is een probleem voor elk historiografisch onderzoek m.b.t. de Oudheid — is het ontbreken van theoretische geschriften over de geschiedschrijving. Dergelijke tractaten, voor zover ze ooit hebben bestaan, zijn niet overgeleverd⁵. Wie de ideeën van de antieke historici over het verschil tussen monografie en wereldgeschiedenis, over het respectieve aandeel van het particuliere en het algemene in hun constructie van het verleden wil leren kennen, moet geduldig alle teksten opsporen en interpreteren waarin zij hun praktijk expliciet beschrijven of impliciet laten blijken. Bovendien moet men er rekening mee houden dat de in het verhaal van de historicus ingevlochten reflecties over de aard, de taak, de grenzen en de mogelijkheden van de geschiedbeoefening welhaast nooit het karakter

5. Cf. G. SCHEPENS, *Some Aspects of Source Theory in Greek Historiography*, in *Ancient Society* 6 (1975), p. 257-274, vooral 257-258. Het luchtig gecomponeerde opusculum van Lucianus (2de eeuw na Chr.) over «Hoe men geschiedenis schrijven moet» (titel overigens onzeker: cf. C.P. JONES, *Culture and Society in Lucian*, Cambridge, Mass. 1986, p. 59-67) behandelt hoofdzakelijk stijlkwesties en voor zover de methode van het historisch onderzoek ter sprake komt, vernemen wij nauwelijks iets nieuws i.v.g.l.m. wat wij b.v. reeds op basis van Polybius weten. Zie G. AVENARIUS, *Lucians Schrift zur Geschichtsschreibung*, Meisenheim / Glan 1956; B. BALDWIN, *Studies in Lucian*, Toronto 1973, p. 75-95. Toch mag men uit de afwezigheid of relatieve schaarste van theoretische geschriften niet meteen concluderen dat er in de Oudheid weinig of niet over geschiedenis werd nagedacht: zie hierover H. STRASBURGER, *Die Wesensbestimmung der Geschichte durch die antike Geschichtsschreibung (Sitzungsberichte der wissenschaftlichen Gesellschaft der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt / Main* 5, 1966, 3), Wiesbaden 1975, p. 11; cf. ook R. MÄULLER, *Herausbildung und Formen des Geschichtsdenkens in Griechenland*, in *Klio* 66 (1984) p. 334-365, speciaal p. 336.

van een geschiedtheoretische mededeling vertonen: in de regel vervullen zij een concrete programmatische of legitimerende functie ten aanzien van de eigen historiografische praktijk; of, wat nog frequenter voorkomt, zij hebben een kritische functie ten aanzien van andermans historiografische praktijk⁶. Uit alle inlichtingen samen, en niet in de laatste plaats ook uit deze welke men nolens volens uit de nog steeds niet compleet beschikbare, maar zeer belangrijke fragmentarische documentatie⁷ dient te halen, moet het geschiedenisbegrip van de antieke geschiedschrijvers worden gereconstrueerd. Het is een lange en moeizame weg, maar wetenschappelijk gezien de enig mogelijke⁸.

Mag ik mij in dit verband een kritische kanttekening veroorloven?⁹ Al te vaak worden met betrekking tot het thema dat ons hier bezighoudt in allerlei inleidingen en overzichtswerken, een enkele keer ook in meer gespecialiseerde bijdragen, uitspraken gedaan die in de regel niet op onderzoek van de historiografie zelf berusten, maar op min of meer forfaitaire extrapolaties aan de hand van enkele dichterlijke of filosofische uitspraken. Het heet dan b.v. dat de Grieken nooit tot echte geschiedschrijving zijn gekomen omdat hun rigoureuze anti-historische metafysiek de doorbraak zou hebben belet van het voor de geschiedschrijving onmisbaar geachte individualiserend denken¹⁰; of, in een variante van deze stelling, dat de bij Herodotus en Thucydides ontloken zin voor historische waarheid spoedig verstikte onder de „typisch Griekse” drang naar sociologische veralgemening¹¹. R. Weil, die deze opvatting nog onlangs verdedigde, roept Aristoteles¹² bij het sterfbed van de antieke historiografie en laat hem haar dood of, zoals hij het uiteindelijk ietwat genuanceerder stelt, haar „transfiguration”¹³ vaststellen. Aristoteles heeft inderdaad in zijn *Poëtica* de geschiedschrijving geen ernstige wetenschappelijke bezigheid genoemd „omdat ze als voorwerp niet het algemene, maar het particuliere heeft”.

6. De antieke historici verschillen op dit punt niet van hun modernere collega's: vgl. J. TOLLEBEEK, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam 1990, speciaal p. 418-422.

7. *Die Fragmente der griechischen Historiker*, gepubliceerd door F. Jacoby, Berlijn-Leiden 1923 — (3 delen, 16 volumes tekst en commentaar; nog onvoltooid); verder geciteerd als *FGrHist*.

8. Zoals uitvoeriger is uiteengezet in de inleiding tot onze bijdrage *Oorlog en Beschaving. Eenschouwingen bij het antieke geschiedenisbegrip*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 69 (1991), p. 7-32.

9. Vgl. A. MOMIGLIANO, *The Classical Foundations of Modern Historiography*, Berkeley-Los Angeles-Oxford 1990, p. 29-30.

10. Zie K. PAPAIOANNOU, *Nature et histoire dans la conception grecque du cosmos*, in *Diogenè* 25 (1959) p. 3-31.

11. Dit is de stelling van R. WEIL, *Naissance et mort de la vérité historique en Grèce*, in C. GADOFFRE (ed.), *Certitudes et incertitudes de l'histoire*, Parijs 1987, p. 19-29.

12. R. Weil is tevens de auteur van *Aristote et l'histoire*, Parijs 1960.

13. *O.c.* (n. 11), p. 28.

Bij deze uitspraak van Aristoteles lijken mij hier alleszins twee korte kanttekeningen op hun plaats. *Primo*: wat de filosoof zegt, is voor velerlei uitleg vatbaar¹⁴; maar wanneer men niet, met R. Weil, Aristoteles' definitie van 'wetenschap' tegen de geschiedschrijving wil uitspelen, maar daarentegen — en dat lijkt mij methodisch ook meer aan te bevelen — aandacht schenkt aan wat hij juist het typische kenmerk van de geschiedschrijving noemt, het feit nl. dat zij in vergelijking met de dichtkunst *veeleer* het particuliere (τὰ καθ' ἕκαστον) dan het algemene (τὰ καθόλου) behandelt — dan wordt het iets moeilijker om met deze 'bewijsplaats' in de hand te concluderen dat de Griekse geschiedschrijving bepaald aan een overmaat van generalisering is ten onder gegaan. Het mag in zekere zin geruststellend heten dat Aristoteles opmerkt dat de geschiedschrijving klaarblijkelijk geen wetenschap zoals de andere is. *Secundo*, en belangrijker: een terloopse uitspraak als deze van Aristoteles, gedaan in een context die niet primair de geschiedschrijving, maar de dichtkunst viseert¹⁵, kan niet opwegen tegen de resultaten van een minutieus onderzoek van historiografische literatuur zelf. Men kijkt verbaasd op wanneer R. Weil zonder meer verklaart dat de hele post-Thucydideïsche historiografie onder het oogpunt van zijn probleemstelling niets interessants te bieden heeft, afgezien dan van de bevestiging van de al eerder geconstateerde „tendance à la généralisation qui se manifeste chez Thucydide et au 'siècle de Périclès' ., (p. 25). Dit lijkt mij een hoogst betwistbare stellingname.

De tijd die verder ter beschikking is, wil ik niet aan polemieken besteden, maar gelijkmatig verdelen over de bespreking van elk van de beide facetten die we zoëven hebben onderscheiden.

14. O.a. vanwege de aanwezigheid van μάλλον in de Griekse tekst: zie hierover K. VON FRITZ, *Die Bedeutung des Aristoteles für die Geschichtsschreibung*, in *Histoire et Historiens dans l'Antiquité*, Genève 1956, p. 85-145, spec. p. 115vv.: «Um das Wesen der Tragödie, nicht um das der Geschichte, genauer zu bestimmen, sagt Aristoteles, die Dichtung sei philosophischer als die Historie, weil sie μάλλον καθόλου sei, die Geschichte dagegen μάλλον καθ' ἕκαστον, wobei gar kein Zweifel daran bestehen kann, dass dem Zusammenhang nach das μάλλον ebenso zu καθ' ἕκαστον wie zu καθόλου gehört. Aristoteles sagt also nicht, dass die Geschichte ganz und gar nur das καθ' ἕκαστον zum Gegenstand habe, ebensowenig wie er sagt, dass die Tragödie ganz und gar nur das καθόλου darstelle". (p. 115-116)

15. Cf. K. VON FRITZ, *o.c.*, p. 122, die opmerkt dat Aristoteles de vraag naar de precieze verhouding tussen het algemene en het particuliere *in de geschiedschrijving* eigenlijk onbeantwoord laat, „aus dem sehr einfachen Grunde, dass er sich überhaupt in der Poetik nicht mit den inneren Gesetzen der Geschichtsschreibung beschäftigt, sondern ihm diese nur als Folie dient für seine Analyse der Dichtung".

1. DE SPANNINGSVERHOUDING UNIVERSEEL-PARTICULIER ALS HISTORIOGRAFISCH PROBLEEM

1.1 Hecataeus van Milete en de „Ioniërs”

Hecataeus van Milete — we bevinden ons bij de overgang van de zesde naar de vijfde eeuw v. Chr. — is onder meer dan één opzicht een intrigerende, zij het slechts indirect belangrijke figuur voor het ontstaan van de geschiedschrijving. We kunnen er niet omheen zijn wetenschappelijk project wat nader te bekijken, indien we de methodische vernieuwing die Herodotus zal doorvoeren, in het juiste historische perspectief willen beoordelen.

Hecataeus is de auteur van twee geschriften, die ons slechts zeer fragmentarisch bekend zijn¹⁶. Het eerste is een geografisch werk, bekend als *Periodos gês* of *Periegesis*: een wereldomvaart of aardbeschrijving in twee boeken, *Europa* en *Asia* genoemd. Zoals we (in weerwil van de niet-eenduidig klare terminologie) verder uit de T 11 en 12 kunnen opmaken, bestond Hecataeus' bijdrage tot het geografisch onderzoek uit twee afzonderlijke, maar samenhangende componenten: een wereldkaart (πίναξ) en een beschrijving. Het andere werk van deze auteur staat onder de niet-oorspronkelijke naam *Genealogiae* of *Herologia* bekend. In vier boeken gaf Hecataeus daarin zijn persoonlijke kritische versie van de verhalen met betrekking tot de Griekse oergeschiedenis, waarin menige held en halfgod een rol speelde. Beroemd is de openingszin (F 1): «Dit is het verhaal van Hecataeus van Milete: ik beschrijf de dingen zoals ze mij waar toeschijnen; want de verhalen van de Grieken zijn talrijk en belachelijk; zoveel is voor mij duidelijk” (... τάδε γράφω, ὡς μοι δοκεῖ ἀληθέα εἶναι) οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοί τι καὶ γελοῖοι, ὡς ἐμοὶ φαίνονται, εἰσίν).

Op basis van de weinige fragmenten die van de *Genealogiae* bewaard zijn, heeft men getracht de criteria te achterhalen waardoor Hecataeus zich bij zijn (niet alleen toegegeven, maar integendeel ook trots beklemtoonde) persoonlijke en subjectieve kritiek liet leiden. Twee elementen tekenen zich af: het schrappen van zuiver mythische bestanddelen uit de overlevering en het reduceren van abnormale of buitensporige gegevens tot meer redelijke proporties. Een treffend voorbeeld van laatstgenoemd procédé is het fragmentje (F 19) waarin Hecataeus beweert dat Aegyptus geen vijftig zonen had, „maar naar zijn persoonlijke overtuiging zelfs geen twintig”. Het laatste cijfer is natuurlijk niet minder arbitrair dan het eerste. Maar de rationalisti-

16. FG_{GrHist} 1.

sche mythenkritiek en de banalisering van het buitengewone op de maat van de alledaagse werkelijkheid blijken als uiteindelijke verklaring voor Hecataeus' kritische activiteit ontoereikend te zijn: niet alleen omdat uit sommige fragmenten het mythische en fabelachtige blijkbaar niet werd weggezuiverd¹⁷, maar ook omdat van de auteur bekend is dat hij in alle ernst zijn stamboom langs vaderszijde in de zestiende generatie op een god terugvoerde¹⁸. Waaraan Hecataeus in de eerste plaats aanstoot lijkt genomen te hebben, is wellicht niet het mythische of het buitengewone als dusdanig, maar wel wat hij zelf in zijn programmatische aanhef de *bespottelijke veelheid* noemt van de verhalen die bij de Grieken in omloop waren. De sleutel tot deze oplossing wordt door de auteur zelf aangereikt: de tweede, door γάρ ingeleide zin verduidelijkt immers wat voor hem het criterium voor de waarheid is: de enkelvoudigheid van de λόγος. De τε - καί-verbinding, die de adjectieven πολλοί en γελοῖοι eng op elkaar betreft, geeft impliciet het verband aan tussen de veelheid en de bespottelijkheid van de Griekse verhalen¹⁹.

Als wij over deze interpretatie kunnen akkoord gaan, dan blijkt F 1 ook een interessante aanwijzing te bevatten omtrent het intellectuele en culturele milieu, tegen de achtergrond waarvan we Hecataeus' wetenschappelijke activiteit dienen te evalueren. De problematiek van eenheid en veelheid stond, zoals bekend, centraal in de Ionische natuurfilosofie. TT 11 en 12 situeren op hun beurt het geografische werk van onze auteur in de traditie die met Thales van Milete begon en die door Anaximander werd voortgezet. Samen met hen wordt hij in T 11b tot de ἄνδρες... οἰκεῖοι φιλοσοφίας gerekend: Hecataeus lijkt helemaal thuis te horen in het milieu van de beginnende Griekse wetenschap en filosofie in het Ionië van de zesde eeuw v. Chr.²⁰ Meer bepaald in zijn vaderstad Milete ging een groep denkers zich verdiepen in het zoeken naar een rationele verklaring van alles wat geworden was. De centrale vraag was hoe de veelheid van de verschijnselen door de studie van hun ontstaan, van hun wording (φύσις) kon verklaard worden. Zij gingen daarbij uit van de veronderstelling dat aan de menigvuldige en wisselende verschijnselen een ἀρχή, één beginsel, een zekere stof of constructie, ten grondslag ligt.

17. Zie *FGrHist* 1 F 15, 17, 21; T 9, 10, 17a. Cf. Ch.W. FORNARA, *The Nature of History in Greece and Rome*, Berkeley — Los Angeles — Londen 1983, p. 5-6.

18. *FGrHist* T 4; F 300 (+ Herod. II 143). A. MOMIGLIANO, *o.c.* (n. 9), p. 32-33 meent dat Hecataeus uit deze ervaring leerde; de vergelijking van Griekse en niet-Griekse overlevingen zou hem de „bespottelijkheid” van de eerste hebben doen inzien.

19. G. NENCI, *Ecateo da Mileto e la questione del suo razionalismo*, in *Rendic. Acc. Naz. Lincei, Cl. Scienze mor., stor. filol.*, ser. VIII, 6 (1951), p. 51-58; IDEM (ed.), *Hecataei Milesii Fragmenta*, Firenze 1954, p. XXIV-XXVI.

20. TOZZI, *Studi su Ecateo di Mileto: Ecateo e la Cultura Ionica*, in *Athenaeum* 41 (1963), p. 318-326.

In de manier waarop Hecataeus de „historische kritiek” toepast, zijn sporen van deze denkwijze teruggevonden. De wetenschappelijke doorbraak die voor ons in dit erg speculatief georiënteerde denken werd gerealiseerd, ligt niet zozeer op het vlak van de concrete oplossingen of resultaten als wel op dat van de methode. Voor Hecataeus zelf echter waren de resultaten waartoe zijn beide geestelijke vaders op geografisch gebied waren gekomen, wel degelijk van betekenis.

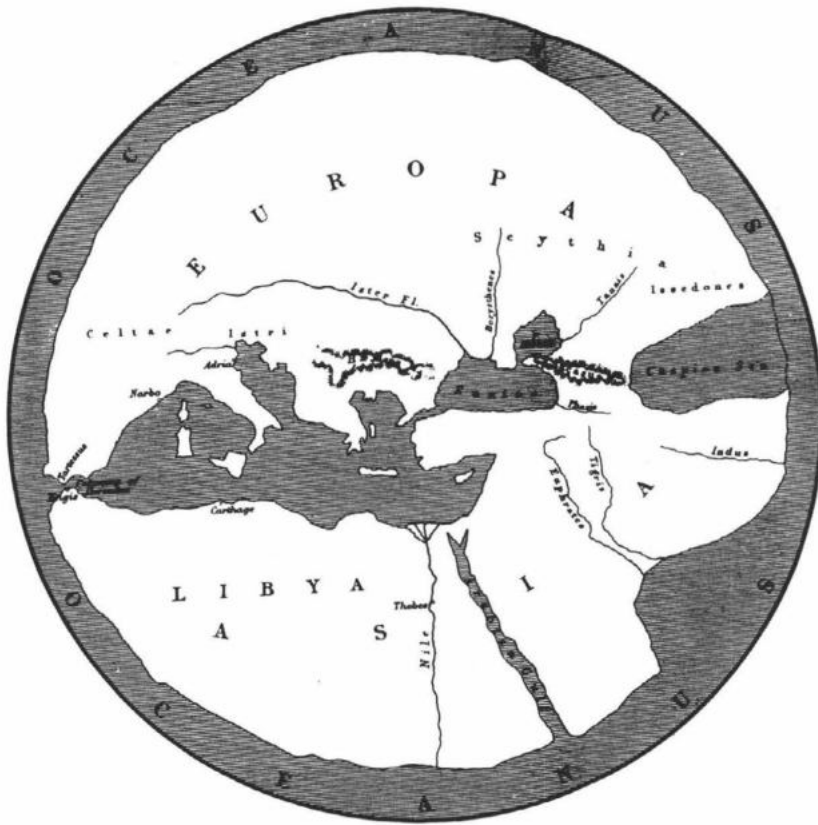
Anaximander had het als eerste aangedurfd *de wereld voor te stellen op een kaart* (T 11b; 12a). Met de uitgave van zijn *Wereldkaart* en van zijn *Aardbeschrijving* trad Hecataeus in zijn onmiddellijk spoor. Volgens de antieke traditie schreef hij zijn *Periegesis* met name als een complement bij en ter stoffering van Anaximanders wereldkaart (zie T 11 en 12). Hoe beider wereldkaart er uitzag, is ons in hoofdzaak bekend via een kritiek van Herodotus: „Ik moet lachen”, schrijft hij in het vierde boek, „als ik zie dat velen reeds een kaart van de aarde hebben getekend, maar dat nog niemand die op een verstandige wijze heeft beschreven. Ze tekenen dan een Okeanos, die om de hele aarde stroomt, en die aarde is cirkelvormig, als van een draaischijf afkomstig, en Azië maken ze even groot als Europa”²¹.

Er bestaat nauwelijks twijfel dat Hecataeus in het bijzonder het mikpunt was van Herodotus' kritek. Wij komen dadelijk nog terug op de betekenis van deze polemiek voor Herodotus' methode. We gaan eerst na waarin voor Hecataeus de voortzetting van het werk van Anaximander bestond.

De bewaarde fragmenten van de *Periegesis* stellen alvast één conclusie duidelijk in het licht: met zijn *Kaart* en begeleidende *Aardbeschrijving* zette Hecataeus een belangrijke stap in de richting van de opsporing en registratie van tal van particuliere gegevens: met concrete details over zeeën, eilanden, rivieren, landen, volkeren, klimaat, flora, fauna enz. 'stoffeerde' hij als het ware het geometrisch ontwerp van zijn voorganger. Zijn informatie verzamelde Hecataeus enerzijds als ἀνήρ πολυπλανής (T 12a) op grond van zijn eigen waarneming tijdens verre reizen, terwijl anderzijds de drukke havenstad Milete mogelijkheden bood om supplementaire inlichtingen in te winnen van reizigers die elders of nog verder geweest waren. De gedetailleerde invulling (cf. διηκριβώσεν) van Anaximanders kaart, die, naar we vermoeden, niet veel meer bevatte dan de gestalte van de wereld en de uiterlijke contouren van de continenten, werd door Hecataeus' tijdgenoten als een opzienbarende wetenschappelijke vooruitgang ervaren.

21. Herodotus IV 36. Deze en ook de verder geciteerde vertalingen uit Herodotus hebben wij, soms met lichte wijzigingen, ontleend aan *Hērodotos' Historiēn*, vertaald en ingeleid door O. Damsté, Bussum 1968.

Wereldkaart volgens Hecataeus²²

Maar bij alle waardering die ook wij nog kunnen opbrengen voor Hecataeus' *ιστορίη*, mogen we niet uit het oog verliezen dat hij als onderzoeker fundamenteel trouw bleef aan het concept van zijn voorganger. Herodotus' herhaalde polemieken (o.a. ook in II 15-16) tegen de zienswijzen van de Ioniërs viseren niet ten onrechte een hele stijl en traditie van onderzoek die in de figuur van Hecataeus — zijn onmiddellijke schietschijf — haar laatste prominente vertegenwoordiger had gevonden. Hecataeus — en dit is voor de problematiek die ons hier bezighoudt het belangrijkste —, bleef werken binnen het Milesische paradigma: de voorstelling van de aarde als een ronde

22. Ontleend aan E. OLSHAUSEN, *Einführung in die historische Geographie der Alten Welt*, Darmstadt 1991, Karte 2.

schijf, omgeven door de Okeanos, werd op grond van de verzamelde ervaringsgegevens wel geconcretiseerd, hier en daar misschien ook wat aangepast, maar nergens principieel in vraag gesteld. Integendeel: in de mate waarin de door Hecataeus aangebrachte ervaringsgegevens het voorliggende theoretische model substantieerden, bevestigden zij veeleer het speculatief ontworpen wereldbeeld: de methodische prioriteit van de θεωρία op de ιστορία bleef voorlopig onaangetast. Eerst Herodotus zal hieraan tornen; in de zoëven geciteerde passus uit het vierde boek, waarin hij uiting geeft aan zijn kritiek, stelt hij trouwens met de vergelijking „als van een draaischijf afkomstig” het artificiële karakter van het wereldbeeld van Anaximander en Hecataeus treffend in het licht.

Een concreet voorbeeld — en tegelijkertijd een kleine uitstap in het gezelschap van Hecataeus en Herodotus naar Egypte — kan een en ander wellicht nog wat verduidelijken. Op zijn reis door dit land bracht Hecataeus o.m. een bezoek aan de stad Bouto. Over een eiland dat zich daar in de nabijheid van het heiligdom van Leto bevond, Chembis genaamd en gewijd aan Apollo, schrijft hij het volgende (F 305): „er is daar een vlottend eiland; het drijft rond en beweegt op het wateroppervlak” (-ἔστι δὲ νῆσος μεταρσίη καὶ περιπλεῖ καὶ κινέεται ἐπὶ τοῦ ὕδατος). Toen Herodotus later bij hetzelfde eiland kwam, inspireerde hem dat tot de volgende beschrijving: „Het ligt in een diep, uitgestrekt meer naast het heiligdom in Bouto en volgens de Egyptenaren zou het een drijvend eiland zijn. Zelf heb ik weliswaar dat eiland niet drijvend of in beweging gezien, maar ik hoorde ervan²³ en vraag mij verbaasd af of er inderdaad een drijvend eiland kan bestaan”. (II 156).

De confrontatie van beide auteurs met één en hetzelfde gegeven en hun verschillende reactie hierop is leerrijk. Hecataeus zegt niet dat hij zelf gezien heeft dat het eiland dreef; we mogen naar alle waarschijnlijkheid aannemen dat hij van de Egyptenaren hetzelfde verhaal te horen kreeg als later Herodotus. Te oordelen naar zijn positieve beschrijving, die tot driemaal toe met betekenisverwante woorden het vloten van het eiland affirmeert, heeft Hecataeus zijn Egyptische zegslieden klaarblijkelijk het volle vertrouwen geschonken. Dat hij zich tegenover hun verhaal op een voorzichtige afstand zou hebben gehouden, is overigens ook in het licht van Herodotus' reactie niet erg waarschijnlijk: met een sterk beklemtoond αὐτὸς μὲν ἔγωγε distantieert deze zich beslist niet alleen van de Egyptenaren, maar, met het oog op zijn Griekse toehoorders / lezers, ook en vooral van zijn

23. Een bedekte verwijzing naar zijn lectuur van Hecataeus? Naar we mogen aannemen, had Herodotus tijdens zijn reis door Egypte de tekst van zijn voorganger bij de hand: zie o.m. H. DIELS, *Herodotos und Hekataios*, in *Hermes* 22 (1887), p. 411-444.

literaire voorganger: de dubbele ontkenning οὔτε πλέουσιν οὔτε κινηθεῖσιν lijkt met haar parallele woordkeuze te zijn toegeschreven naar het Hecataeïsche καὶ περιπλεῖ καὶ κινέεται²⁴.

Hoe is nu de verschillende houding van beide onderzoekers te verklaren? We hebben geen reden om aan te nemen dat de 'rationalist' Hecataeus lichtgeloviger was dan Herodotus. De enige overtuigende uitleg die we kunnen geven voor het vertrouwen dat hij stelt in het Egyptische verhaal, wijst in de richting van de kosmologische theorieën van de Ioniërs en van Thales in het bijzonder, die beweerde dat de aarde als een schijf op het water dreef. Hoewel Hecataeus evenmin als Herodotus het eiland heeft zien drijven of bewegen, moet hij niettemin in wat hij hoorde de bevestiging hebben gevonden van de algemene theorie volgens dewelke het aardoppervlak (en a fortiori een eiland) op water drijft. Hecataeus' houding in dit concrete geval is dus instructief voor een denkwijze die de ervaring van het particuliere klaarblijkelijk niet laat doorwegen ten nadele van een algemeen a priori. Herodotus keert de hiërarchie universeel-particulier om: voor hem primeert het καθ' ἕκαστον op het καθόλου. Het niet-bewegende Chembis doet hem vragen stellen over de algemene theorie. Herodotus keert dus — en hiermee zijn we bij het punt aanbeland waar we wilden komen — het Ionisch-Hecataeïsche paradigma voor wetenschapsbeoefening om²⁵.

1.2 Herodotus, pater historiae

In meerdere teksten, en niet zelden in bewuste confrontatie met de Ioniërs, bepaalt Herodotus zijn methodische grondhouding als volgt: ervaringsgegevens en ervaringsgegevens *alleen* kunnen de basis vormen voor de kennis van landen en volkeren. Het nieuwe en kenmerkende element in Herodotus' methode kan men met de term *empirisme* aanduiden: in tegenstelling tot de Milesiërs, die met gedurfde rationele, natuurfilosofische speculaties lacunes in de cartografische kennis opvulden, wil Herodotus niets geven wat hij niet met eigen ogen heeft gezien of door middel van mondelinge navraag heeft kunnen achterhalen. Dit principe, dat hij als grondslag neemt voor zijn ἱστορίη (navorsing), komt bij herhaling ter sprake, meestal impliciet, zoals b.v. bij het begin van de uiteenzetting over „Land en volk van de Skythen” (IV 16): „Wat nu het land betreft, waarover ik begonnen ben het een en ander mee te delen, niemand weet

24. Anders: F. JACOBY, *FGrHist* Ia, Leiden 1957², p. 368-369.

25. Cf. onze studie *L' "autopsie" dans la méthode des historiens grecs du Ve siècle avant J.-C.* (*Verhandelingen van de Koninkl. Acad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren* 42), Brussel 1980, vooral p. 84-90.

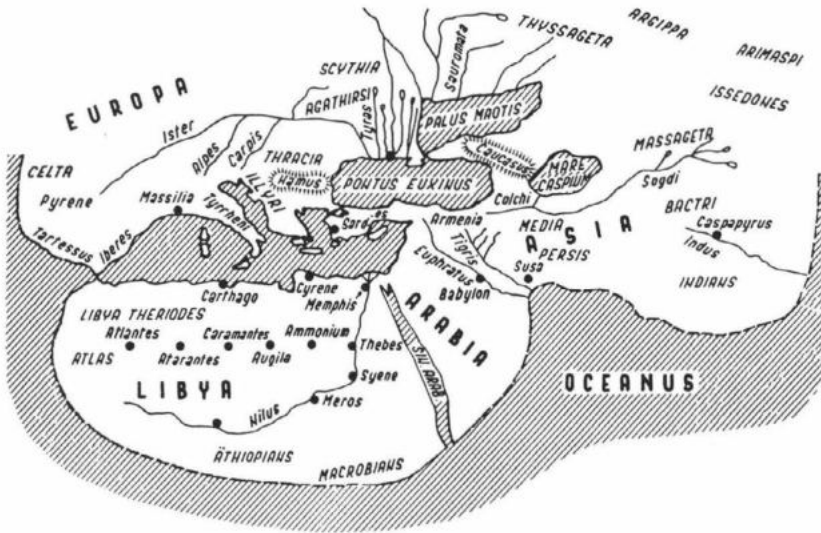
precies wat daar voorbij ligt, want ik heb van niemand hierover iets te weten kunnen komen, die kon verklaren het met eigen ogen gezien te hebben. Immers, ook die Aristeas, die ik zo juist vermeldde, heeft in dat door hem vervaardigde gedicht²⁶ verklaard niet verder gekomen te zijn dan de Issedoniërs, maar van het land verderop zei hij alleen iets te weten van horen zeggen, waarbij zijn zegslieden de Issedoniërs waren. Maar alles wat wij zo ver mogelijk nauwkeurig door mondelinge mededeling hebben kunnen achterhalen, zal hier verteld worden.,,

De *ἰστορίη* van Herodotus is dus een onderzoek dat slechts zo ver reikt als zijn informatie draagt. Toch doet Herodotus, vooral met betrekking tot uiteinden van de wereld, onmiskenbaar een inspanning om zover als enigszins mogelijk (*ἐπι μακρότατον*) door te dringen. Dit houdt ongetwijfeld verband met zijn bedoeling om de geldigheid van het geometrische wereldbeeld en de theorie van de Okeanos, die de beide continenten zou omspoelen, aan een kritisch-empirische test te onderwerpen²⁷. Binnen het kader van zijn Skythische *logos* zegt Herodotus trouwens wat hij denkt over de Okeanos. Het zijn ditmaal de Griekse Pontosbewoners die met het verhaal over de aankomst van Heracles in Skythië via de noordelijke zee de volgende kritische bedenking bij hem losmaken (IV 8): „Zij zeggen dat de Okeanos bij de zonsopgang begint en om de hele aarde stroomt, maar kunnen deze bewering niet met zakelijke argumenten staven.,, Zo luidt in dit geval Damsté's vertaling van Griekse wending *λόγω μὲν λέγουσι... ἔργῳ δὲ οὐκ ἀποδεικνύουσι...* Herodotus roept de niet-verifieerbare *logos* een halt toe, om het even of het nu gaat om het niet-controleerbare (waarschijnlijk fictieve) verhaal of om het abstracte geweld van de constructieve rede.

Waar informatie ontbreekt, moet ofwel de kaart oningevuld blijven of kan het verhaal van de geschiedenis niet verteld worden. De empirische houding van Herodotus beperkt zich inderdaad niet tot het geografisch-etnografisch onderzoek. Ze wordt niet minder consequent op het historische domein toegepast. De tijd ontbreekt om dit concreet aan te tonen. Ik tracht dit verzuim enigszins goed te maken met een citaat ontleend aan H. Verdin, die het kenmerkende van Hero-

26. Met name de *Arimaspeia*; zie Herodotus IV 13-14. Uitgave der fragmenten bezorgd door M. DAVIES, *Epicorum Graecorum Fragmenta*, Göttingen 1988, p. 81-88.

27. Men raadplege in dit verband vooral K. VON FRITZ, *Die griechische Geschichtsschreibung*, I: *Text*, Berlijn 1967, p. 128-157; zie nu ook J.S. ROMM, *The Edges of the Earth in Ancient Thought*, Princeton 1992, speciaal p. 32-41.

Wereldkaart volgens Herodotus²⁸

dotus' historische methode als volgt samenvat²⁹: „Wat bovenal de grote verdienste van Herodotus uitmaakt, is zijn inzicht in de onmisbaarheid van de historische documentatie. Waar geen bronnen zijn, kan geen geschiedenis geschreven worden, zo men althans niet in het rijk van de mythe en de zuivere verbeelding wil belanden. De uitspraak dat het zijn bedoeling is λέγειν τὰ λεγόμενα [VII 152] is wellicht één van de belangrijkste momenten in de ontwikkeling van een verantwoorde historiografie. Hij heeft zich op deze wijze resoluut afgewend van zijn voorganger Hecataeus, die via rationele weg de mythen wilde aanzuiveren, maar die niet had ingezien dat hij tesamen met de dichtertlijke inhoud ook de eigenlijke mythe had gedood. In plaats hiervan stelt Herodotus het empirisch waarneembare overblijfsel, zowel onder visuele als auditieve gedaante, als fundament van de geschiedschrijving”. Het beeld van het historisch onderzoek dat uit het werk van Herodotus oprijst, kan men ook met een verwijzing

28. Naar E. BACHMANN, *Wer hat Himmel und Erde gemessen?* Frankfurt a.M. 1965, p. 26.

29. *De historisch-kritische methode van Herodotus (Verhandelingen van de Koninkl. Vlaamse Acad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 33)*, Brussel 1971, p. 53

naar de titel van de enkele jaren geleden verschenen monografie van C. Darbo-Peschanski noemen: een „discours du particulier”³⁰

Men mag uit het voorgaande uiteraard niet besluiten dat Herodotus' particulier vertoog de generalisering niet kent. Het is niet omdat de *pater historiae* in vergelijking met zijn voorganger in het gebruik van de rede bewust een stap terugzet, dat hij op basis van zijn empirische gegevens niet zou extrapoleren: dat doet hij b.v. duidelijk wanneer hij zijn mening over het ontstaan van het land in Egypte (II 5-14) uiteenzet of bij het opstellen van zijn theorie over de oorzaken van de Nijloverstromingen (II 19-27)³¹; of op historisch terrein, in VII 139, waar hij aan de hand van een zorgvuldig opgebouwde historische redenering een persoonlijk oordeel velst over Athenes verdiensten voor het behoud van de Griekse vrijheid³². Uit al deze teksten komt γνῶμη (verstandelijk inzicht, redeneervermogen) naar voor als een bron van kennis die op het stuk van de historische zekerheid in niets achterstaat bij de meer empirisch georiënteerde instrumenten voor onderzoek zoals ὄψεις, ἱστορίη en ἀκοή (II 99). Het is b.v. ook niet omdat Herodotus de godenwereld geen geëigend object vindt voor historisch onderzoek, dat hij zich bij zijn duiding van het gebeuren niet zou laten leiden door zijn geloof in het bovennatuurlijke, enz... Maar het kwam er voor ons hier in de eerste plaats op aan te beklemtonen dat de vader van de geschiedenis ook werkelijk de eerste geweest is om het *constitutieve* belang in te zien van particuliere ervaringsgegevens voor het soort van onderzoek dat men in zijn spoor (en met de voor hemzelf tautologische benaming) „historisch onderzoek” is gaan noemen.

1.3 Thucydides: κτῆμα ἐς αἰεὶ

Hoe verschillend het karakter van zijn geschiedschrijving ook mag zijn, Thucydides bouwt als onderzoeker verder op het door Herodotus gelegde fundament. Met zijn voorganger deelt hij het onvoorwaardelijke respect voor de opsporing en de zorgvuldige vaststelling van de afzonderlijke feiten als basis voor de reconstructie van de geschiedenis. Doordat Thucydides zich bovendien met de keuze van zijn onderwerp zowel in ruimte als tijd veel striktere beperkingen heeft op-

30. Catherine DARBO-PESCHANSKI, *Le discours du particulier. Essai sur l'enquête hérodotéenne*, Parijs 1987.

31. Na analyse van Herodotus' 'redenering' geven M.R. COHEN — E. NAGEL, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, Londen 1966, p. 199-201 hem het volgende compliment: «The procedure he followed in rejecting some hypotheses and accepting others is still a model of scientific method. (p. 201)

32. Zie hieromtrent o.m. M.A. WES, *Geschiedschrijving en legitimering: Herodotus en Athene*, in *Theoretische Geschiedenis* 18 (1991), p. 19-35; en J.A.S. EVANS, *Herodotus and the Battle of Marathon*, in *Historia* 42 (1993), p. 279-307.

gelegd, wordt het onderzoek van de individuele feiten bij hem met nog meer systematiek en consequent kritische zin doorgevoerd: de Peloponnesische oorlog heeft hij, zoals hij in het zogenaamde tweede prooemium verklaart „vanaf het begin tot het einde meegemaakt ... op een leeftijd die mij in staat stelde het gebeuren te begrijpen; en ik hield er mijn aandacht op gericht om alles nauwkeurig in mij op te nemen” (V 26.5). De inleidende programmaverklaringen tot het hele werk laten er geen twijfel over bestaan dat Thucydides mede in functie van de hoge eisen die hij stelde aan de „wetenschappelijkheid” en „controleerbaarheid” van zijn informatie, voor de behandeling van een strikt eigentijds thema heeft gekozen. Geen geschiedschrijver in de Oudheid heeft de zorg om de ἀκριβεία — d.i. de werkelijkheidsgetrouwheid — hoger in het vaandel gevoerd³³. De aandacht voor het καθ' ἑκάστον — hoe dikwijls komt men deze uitdrukking niet tegen! -, de meermaals herhaalde verzekering dat de feiten werden beschreven „het ene na het andere, zoals elk afzonderlijk feit zich voordeed” (γέγραφε δὲ καὶ ταῦτα... ἐξῆς ὡς ἕκαστα ἐγένετο), loopt als een rode raad doorheen het verhaal (zie o.m. V 26.1; II 1.1).

Maar nog meer dan door de zin voor feitelijke nauwkeurigheid wordt de lezer van Thucydides getroffen door de diepgaande feitenverklaring, die de in het gebeuren zelf werkzame factoren aan de oppervlakte brengt, identificeert, vaak ook analyseert en interpreteert. De geschiedenis van de Peloponnesische oorlog krijgt daardoor een bijna universele betekenis, waarvoor de bekende woordjes uit het slot van het methodekapittel I 22 symbool staan: κτήμα ἐς αἰεί. Of Thucydides hiermee, zoals de meeste vertalingen (in de zin van „een bezit voor alle tijden”) lijken te suggereren, voor zijn werk een eeuwigheidswaarde heeft willen opeisen, is zeer de vraag. Men doet er met H. Verdin goed aan hem deze megalomane bedoelingen niet toe te schrijven. De „συγγραφεύς” Thucydides, die ook al in zijn openingszin het *geschreven* karakter van zijn werk beklemtoonde, heeft in I 22.4 wellicht slechts uiting willen geven aan de tegenstelling tussen de mondelinge voordracht, waarbij men het werk één keer (aan)hoort, en een „κτήμα” dat men later nog opnieuw — telkens weer (αἰεί) — kan ter hand nemen³⁴. Hoe dan ook, de laatste zin van het methodekapittel, die ook de verwijzing bevat naar „wat zich overeenkomstig de menselijke natuur in de toekomst evenzo of ongeveer evenzo zal afspeelen” doet de vraag stellen naar de betekenis van het κάθολου dat Thucydides voor ogen stond.

33. Zie vooral Thucydides I 22.2; cf. G. SCHEPENS, *L' 'autopsie'* (n. 25), p. 94-151.

34. Zie H. VERDIN, *De Muilezels van Elis*, in J. BOONEN, C. DE VOCHT, V. D'HUYLS (ed.), *Gisteren en Morgen voorbij. Tweemaal vier opstellen over de Oudheid*, Leuven 1987, p. 77-85, vooral p. 84-85.

Het antwoord op deze vraag vergt een uitvoerige bespreking van de verschillende manieren waarop Thucydides in de loop van zijn werk generaliseert en van de functies van deze generalisering in zijn 'constructie van het verleden'. Binnen ons bestek kunnen wij dit onmogelijk doen. Ik stip slechts enkele punten aan en laat daarbij bewust de 'grote' teksten achterwege («Revolutie te Corcyra» [III 82-83] of de «Dialog met de Meliërs» [V 85-113], waarin Thucydides respectievelijk de pathologie van de oorlog en het recht van de sterkste diepgaand analyseert³⁵. Twee eenvoudige voorbeelden moeten volstaan. Een eerste toont hoe bij Thucydides een heel kleine ingreep volstaat om de overgang van het niveau van de particuliere beschrijving naar dat van de meer algemene beschouwingen te maken. In I 141 geeft Pericles een overzicht van de verschillende hulpbronnen die de Peloponnesiërs voor het voeren van de oorlog ter beschikking staan. „*De Peloponnesiërs* bebouwen zelf hun land, zij hebben geen geld, noch persoonlijk, noch in de staatskas, zij hebben geen ervaring van langdurige oorlogen of oorlogen overzee, want de oorlogen die zij tegen elkaar voeren zijn wegens hun armoede van korte duur.,,³⁶ Dan gaat de beschrijving van de concrete Peloponnesiërs over naar het type van mensen waarvan zij een voorbeeld zijn. De overstap naar dit reeds enigszins abstracte, algemener niveau gebeurt via drie eenvoudige woordjes: *Καὶ οἱ τοιοῦτοι...* „*Zulke mensen* zijn niet in staat een vloot te bemannen en dikwijls een landleger uit te zenden; want dan zijn zij verwijderd van hun eigendommen, dan moeten zij de onkosten bestrijden uit eigen middelen en worden zij bovendien geweerd van de zee”. En deze korte tekst — het gaat maar om enkele regels — mondt tenslotte uit in een *theoretische beschouwing over de oorlog*: „Oorlogen worden gaande gehouden door rijkdom, niet door gedwongen bijdragen. Mensen die hun eigen land bebouwen, zijn eerder bereid in een oorlog hun leven op het spel te zetten dan hun geld, enz...,³⁷

Op een andere manier, die tegelijkertijd meer open en formeel is, worden particuliere gegevens en universalia gecombineerd in de passus van het zevende boek (VII 57-58), die een overzicht schetst van de bondgenoten van beide partijen in de strijd voor Syracuse. Waarom zijn zij daar en vechten zij aan de zijde van de Atheners of de Sy-

35. Zie hierover o.m. J.C.F. NUCHELMANS, *Thucydides pathologôn. De importantie van Thucydides' Pathologie* (3, 82-83), Nijmegen 1985; L. CANFORA, *Tucidide e l'impero. La presa di Melo*, Roma-Bari 1992.

36. De hier geciteerde vertalingen van Thucydides werden, soms met kleine wijzigingen, ontleend aan M.A. SCHWARTZ, *Thucydides. De Peloponnesische Oorlog*, Haarlem 1964.

37. Aan het gegeven 'oorlog' wijdt Thucydides doorheen zijn werk een diepgaande analyse: zie o.m. J. COBET, *Herodotus and Thucydides on War*, in I.S. MOXON e.a. (ed.), *Past Perspectives. Studies in Greek and Roman Historical Writing*, Cambridge 1986, p. 1-18.

racusanen? De historicus begint met vier mogelijke factoren voorop te stellen: recht ($\delta\acute{\iota}\kappa\eta$), stamverwantschap ($\xi\upsilon\gamma\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\alpha$), voordeel ($\xi\upsilon\mu\phi\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu$) of dwang ($\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\chi\eta$). Aan de hand van deze categorieën bekijkt hij dan voor elk volk of elke stam welke de mogelijke reden voor hun aanwezigheid daar is. Maar zoals uit het overzicht duidelijk blijkt, verliest Thucydides de uitzonderingen op de regels niet uit het oog. Na een hele reeks bondgenoten van Athene te hebben opgesomd, schrijft hij: „Deze allen waren voor het merendeel Ioniërs en afstammelingen van de Atheners, behalve de Carystiërs, die Dryopen zijn”. De socioloog gaat m.a.w. niet met de historicus op de loop. De particuliere verschillen worden niet weggegomd, maar, hoe onbelangrijk ook voor de verdere loop van het verhaal, gereleveerd. Algemene principes worden ingeroepen om een complexe gegeven situatie op te helderen, maar de beschrijving van de werkelijkheid zelf wordt niet zodanig gestroomlijnd dat ze alleen nog maar een vast patroon zou weerspiegelen.

Dit zijn maar twee onopvallende voorbeelden van de werkwijze die Thucydides voortdurend toepast doorheen zijn werk. De veralgemeningen dragen ertoe bij het feitenverloop zo intelligibel mogelijk voor te stellen (cf. I 22. 4: $\tau\acute{o}$ $\sigma\alpha\phi\acute{\epsilon}\varsigma$ $\sigma\kappa\omicron\pi\epsilon\acute{\iota}\nu$ als doelstelling van Thucydides' historiografie). Het zijn in het bijzonder de psychologische generaliseringen $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ $\tau\acute{o}$ $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\iota\nu\omicron\nu$, die het gedrag van individuen en gemeenschappen tot op zekere hoogte waarschijnlijk en voorspelbaar maken. Toch neemt Thucydides' voorstelling van het historisch gebeuren geen wetmatig karakter aan. De historicus wordt niet moe te vertellen wat er gebeurt met de op inductie gesteunde berekeningen van de strategen of met de prognoses van de politici: sommige worden door het feitelijk verloop der gebeurtenissen bevestigd, andere gelogenstraft. Thucydides laat de niet- vervulde prognoses niet weg uit zijn verhaal³⁸. De spanning die aldus ontstaat tussen de $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\iota$ waar de generaliseringen het talrijkst zijn, en de $\acute{\epsilon}\rho\gamma\alpha$, bepaalt mee het eigen karakter van het Thucydideïsche discours. Meer dan welk ander historisch werk uit de Oudheid ontleent de *Geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog* haar fascinerende diepgang aan de spanningsverhouding tussen het particuliere en het algemene³⁹.

38. Zie hierover J. DE ROMILLY, *Les prévisions non vérifiées dans l'oeuvre de Thucydide*, in *Rev. ét. grecques* 103 (1990), p. 370-382.

39. Men leze de voortreffelijke analyse van J. DE ROMILLY, *La construction de la vérité chez Thucydide*, Paris 1990.

2. HET ONTSTAAN VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

Wereldgeschiedenis is, zoals hoger aangegeven, volgens de definitie van het woordenboek de „geschiedenis van de mensheid in haar geheel” of de „geschiedenis van de gehele bewoonde aarde”. Wat men echter onder de „wereld” als historisch concept dient te verstaan, valt in de historiografische praktijk om velerlei redenen beperkter uit dan de mensheid in haar geheel of de aarde als geografisch begrip (γη)⁴⁰. Hoe universele geschiedenis er kan of moet uitzien, bepaalt elke cultuur, ook de oud-Griekse — in functie van wat voor haar op een gegeven ogenblik de historisch relevante οἰκουμένη is. Geografische factoren (de ontgrenzing van de ruimte), politiek-militaire (b.v. de pretentie een wereldheerschappij te hebben gevestigd), cultureel-filosofische (de aan-of afwezigheid van de idee van de eenheid van het mensdom⁴¹) spelen hierbij een hoofdrol. Een bijrol, maar toch een belangrijke, is weggelegd voor een reeks niet-te-bagatelliseren praktische belemmeringen: technisch-materiële obstakels op het stuk van de informatiegaring. Men denke met name aan de begrenzing van het *spatium historicum*: van zodra voldoende of voldoende betrouwbare bronnen ontbreken, wordt het steeds verder in het verleden afdalende onderzoek een halt toegeroepen. Met betrekking tot dit laatste punt heeft de 'universele' historicus Ephorus, over wie zo dadelijk meer, een hele trits beschouwingen naar voor gebracht ter motivering van zijn uitsluiting van de oudste geschiedenis van Griekenland (12de eeuw v. Chr. of ouder) uit zijn projectomschrijving⁴². Een belangrijk punt in dit geheel vormde de schriftloosheid van de oudste fase van de menselijke geschiedenis. Een dergelijke observatie komt ons misschien banaal voor, maar, voor zover we kunnen zien, was Ephorus in onze Westerse traditie van geschiedschrijving de eerste om bij dit gegeven stil te staan. Om nog een ander voorbeeld van praktische beperkingen te noemen: Polybius (2de eeuw v. Chr.) zag in de schaalvergroting die door de opname van Griekenland in het *Imperium Romanum* was ontstaan, voorheen niet gekende mogelijkheden tot verruiming en verbetering van de geografisch-etnografische kennis: door de veroveringen van Alexander in Azië en door die van de Romeinen in andere delen van de wereld,

40. Zie hieromtrent o.a. A. HEUSS, *Zur Theorie der Weltgeschichte*, Berlijn 1968; IDEM, *Über die Schwierigkeit Weltgeschichte zu schreiben*, in *Saeculum* 27 (1976), p. 1-35.

41. Zie H.C. BALDRY, *The Idea of the Unity of Mankind*, in *Graecis et Barbaris* (Entretiens sur l'Antiquité classique 8), Genève 1962, p. 167-204; IDEM, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge 1965.)

42. Ephorus' argumentatie kunnen we *grosso modo* uit Diod. IV 1.1-4 recupereren; en, wat de schriftloosheid van de oudste tijden betreft, uit Diod. I 9.1-2.

schrijft hij, zijn zowel te land als ter zee praktische belemmeringen voor de exploratie van verafgelegen gebieden overwonnen⁴³.

De historiografisch uitvoerbare — en in de loop van de geschiedenis van de Griekse historiografie ook werkelijk geschreven — wereldgeschiedenissen zijn dus in tijd en / of ruimte beperkte realisaties⁴⁴. Als gevolg hiervan is de grens tussen universele geschiedenissen en andere historiografische produkten niet altijd haarscherp te trekken. Zo kan men zich afvragen of Theopompus' *Philippica*, die soms een plaats krijgen in moderne overzichten die de evolutie van de antieke universele geschiedenis schetsen, wel in dit kader thuishoren⁴⁵. Afgaande op de definitie die Dionysius van Halicarnassus geeft van het thema van Herodotus — κοινὴν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν πράξεων... ἱστορίαν⁴⁶ zou men zijn werk op één lijn kunnen plaatsen met de universele geschiedenis van Ephorus: zijn onderwerp wordt immers, zoals we dadelijk zullen zien, met vrijwel identieke termen omschreven. Toch heeft Polybius het waarschijnlijk bij het rechte eind, wanneer hij Ephorus op het gebied van de universele geschiedschrijving als zijn enige voorloper laat gelden⁴⁷. Herodotus' geschiedenis is in wezen een monografische beschrijving van de Perzische oorlog, maar de uitvoerige geografisch-etnografische en historische presentatie van alle in het Perzische wereldrijk geïncorporeerde volkeren en culturen geeft er uiteraard een universele tendens aan. Daarom zal men de eer het genre van de historische monografie te hebben gecreëerd, het liefst aan Thucydides laten: op zijn onderwerp is volgens Dionysius van Halicarnassus de kwalificatie „κοινὴν” (ge-

43. Polybius, III 57-59.

44. Onder de weinig talrijke 'inleidings' tot het thema antieke wereldgeschiedenis citeren we M. BÜDINGER, *Die Universalhistorie im Alterthume*, Wenen 1895; A.B. BREEBAART, *Wereldgeschiedenis als thema der antieke geschiedschrijving* (inaug. rede), Arnhem 1965 (+ *Weltgeschichte als Thema der antiken Geschichtsschreibung*, in *Acta Historiae Neerlandica* 1, 1966, p. 1-21); P. BURDE, *Untersuchungen zur antiken Universalgeschichte*, Diss. München 1974; A. MOMIGLIANO, *The Origins of Universal History*, in *Ann. Scuola Norm. Sup. di Pisa, Classe di Lett. e Filos.* III ser. 12 (1982), p. 533-560; J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *The Emergence of Universal Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B.C.*, in H. VERDIN, G. SCHEPENS, E. DE KEYSER (ed.), *Purposes of History. Studies in Greek Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B.C.*, *Proceedings Internat. Colloquium Leuven*, 24-26 May 1988, Leuven 1990, p. 173-192.

45. J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *o.c.* (n. 44), p. 178-179 behandelt Theopompus' bijdrage tot de ontwikkeling van de idee van universele geschiedschrijving. Toch blijven de *Philippica*, die de persoon van de Makedonische koning, Philippus II, in het centrum van de belangstelling plaatsen, vóór alles een mijlpaal in de geschiedenis van de historische monografie. F. Jacoby heeft de fragmenten van dit werk dan ook terecht ondergebracht in zijn rubriek «Spezialgeschichten»: zie *FGrHist* 115.

46. *Brief aan Gn. Pompeius* 3.3.

47. *FGrHist* 70 T 7 = Polyb. V 33.2.

meenschappelijk, algemeen) allerm minst toepasselijk: het gaat volgens hem slechts over één gebeurtenis en één plaats.

2.1 Ephorus van Cyme

Als we Ephorus in het kader van de Griekse cultuur, en bijgevolg ook in de geschiedenis van de Westerse historiografie⁴⁸, de eerste beoefenaar van wereldgeschiedenis mogen noemen, wil dit niet zeggen dat we de ogen sluiten voor de beperkingen die (nog) inherent zijn aan zijn *Historiai*. Zijn universele geschiedenis draagt de typische kenmerken van de tijd (vierde eeuw v. Chr.) waarin ze werd geconcipieerd en uitgevoerd. Het betreft in feite een algemeen-Griekse geschiedenis in dertig boeken (waarvan helaas slechts fragmenten bewaard zijn), beginnend vanaf de Dorische verovering van de Peloponnesus (de zogeheten 'Terugkeer van de Herakliden') in 1069 / 8 v. Chr. en eindigend in het jaar 341 / 340⁴⁹. In dit tijdsbestek behandelt Ephorus de κοινὰ πράξεις van Grieken en Barbaren. De niet-Griekse volkeren echter komen slechts in zover aan bod als zij voor de Griekse geschiedenis van betekenis waren. Alleen al de formule Grieken-Barbaren weerspiegelt de tegenstelling die bij vele Griekse denkers van dat ogenblik (Isocrates, Plato, Aristoteles) bestond tussen de wereld van de Grieken en die daarbuiten. Uit de fragmenten blijkt evenwel dat Ephorus zich niet op een eng chauvinistisch standpunt stelde: hij had niet slechts oog voor de militaire confrontaties van Grieken en Barbaren, maar b.v. ook voor de substantiële bijdrage die vele niet-Griekse volkeren (Feniciërs, Skythen, Phrygiërs, Kariërs, Egyptenaren) met tal van uitvindingen tot de ontwikkeling van de Griekse cultuur hadden geleverd⁵⁰.

Het is beslist niet makkelijk om op basis van het weinige dat wij weten of, beter gezegd, kunnen vermoeden, iets te zeggen over Ephorus' motieven voor het schrijven van zijn werk. Voor de Grieken van de vierde eeuw gaapte er een kloof tussen enerzijds de gemeenschappelijk-Griekse oertijd (de wereld van mythen en sagen) en anderzijds de eveneens gemeenschappelijk beleefde recentere geschiedenis van de Perzische en de Peloponnesische oorlogen. Er was materiaal voorhanden (o.m. in de vele afzonderlijke geschriften van

48. Vgl. de complimenteuze verwijzing in de titel van Th.J.G. LOCHER, *Ephoros' jüngstes Nachkommen. Über die Problematik der heutigen Weltgeschichtsschreibung*, in *Saeculum 7* (1956), p. 127-135.

49. *FGrHist* 70. Zie verder onze bijdrage *Historiographical Problems in Ephorus*, in *Historiographia Antiqua. Commentationes Lovanienses in honorem W. Peremans septuagenarii editae*, Leuven 1977, p. 95-118.

50. Zie b.v. onze studie *The Phoenicians in Ephorus' Universal History*, in E. LIPINSKI (ed.), *Phoenicia and the East Mediterranean in the First Millenium. Proceedings of the Conference held in Leuven (November 14-16, 1985)*, Leuven 1987, p. 315-330.

Hellanicus over Griekse stammen en landschappen) om deze kloof te dichten. Was het de panhellenist Isocrates, wiens leerling Ephorus volgens de traditie is geweest, die de suggestie gaf om een eerste synthese van de geschiedenis van de Griekse wereld, niet alleen van het moederland, maar ook van de kolonies in Oost en West te schrijven? De hypothese in kwestie lijkt ons waarschijnlijker dan de idee dat de opkomst van de Macedonische macht daartoe de beslissende impuls zou hebben gegeven⁵¹. Dit laatste lijkt alleen al op chronologische gronden moeilijk: Ephorus (geboren omstreeks 400 v. Chr.) moet het plan voor zijn *Historiai* reeds geconcipieerd hebben vooraleer Philippus zich in de veertiger jaren⁵² deed opmerken als de man die alle Grieken kon verenigen. Van de panhelleense idee op zich ging beslist voldoende wervingskracht uit om Ephorus tot de compositie van zijn werk aan te zetten. In de richting van deze veronderstelling pleit ook het feit dat met name Isocrates aan de panhelleense idee een culturele lading gaf (vgl. *Paneg.* 50). Ephorus put uit dit ideeëngoed wanneer hij aan de factor *παιδεία* in de constructie van zijn gemeenschappelijk-Grieks geschiedenisbeeld zo'n opmerkelijke betekenis toekent. In nauw verband hiermee moet op het politieke vlak het hegemonieconcept vermeld worden. Ephorus bouwde zijn beeld van de algemeen-Griekse geschiedenis op rond een 500 jaar durende Spartaanse hegemonie. Het Spartaanse leiderschap in de Griekse wereld verklaarde hij vanuit de voortreffelijkheid van de Lycurgische constitutie: ze zorgde op het vlak van de interne verhoudingen in Sparta voor eensgezindheid, terwijl anderzijds de Spartaanse opvoeding de militaire weerbaarheid van de *homoioi* optimaal verzekerde. 'Ομόνοια ἐν ἀνδρείᾳ- binnenlandse eensgezindheid en militaire weerbaarheid tegen buitenlandse dreigingen — zijn de twee pijlers waarop het hegemonieconcept van Ephorus berust. De Spartanen verloren volgens hem in de vierde eeuw v. Chr. hun suprematie omdat ze ontrouw werden aan de Lycurgische wetten⁵³. De Thebanen namen door hun overwinning op de Spartanen in de slag bij Leuctra in 371 v. Chr. op hun beurt het leiderschap over de Griekse wereld over. In F 119 verklaart Ephorus waarom de Thebanen de hegemonie verwierven en ook waarom de Thebaanse hegemonie zo kort van duur was. Beotië, zo lezen we, is door zijn uitstekende geografische ligging, die haar toegang verschaft tot drie zeeën, en door de vruchtbaarheid van zijn bodem (zoals uit een andere tekst blijkt) van nature geschikt voor de hegemonie; maar vermits de Beotiërs zich alleen maar toedegen op militaire training en ἀγωγή en παιδεία, kortom onderwijs

51. In deze richting gaat de suggestie van J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *o.c.* (n. 44) p. 176-177.

52. Uit die tijd, voorjaar 346 v. Chr., dateert ook Isocrates' *Philippos*.

53. Zie *FGrHist* 70 F 118, 119, 149, 213.

en geciviliseerde omgang (svormen) met de mensen verwaarloosden, verloren ze hun hegemonie ook weer toen hun leider, Epaminondas, die wel een man van cultuur was, in de slag bij Mantinea (362 v. Chr.) sneuvelde.

De successie van twee hegemonieën — en het is opvallend, maar in Ephorus' visie niet onverklaarbaar dat Athene hierin ontbreekt — vormt dus de spil waarrond Ephorus zijn beeld van de algemeen-Griekse geschiedenis construeert. Zoals we gezien hebben in F 119 was ook de geografische factor een element van belang in zijn verklaring van de historische ontwikkelingen. In het geval van Aegina b.v. observeert Ephorus dat de schraalheid van haar bodem de bewoners ertoe aanzette op zee actief te zijn: zo werd Aegina een belangrijke maritieme macht en een handelscentrum (F 176). De Aetoliërs werden op grond van hun dapperheid — en omdat het sterk geaccidenteerde reliëf van hun land hen daarbij hielp — nooit door andere volkeren overwonnen (F 122). Uit deze en andere observaties blijkt dat Ephorus een goed oog had voor de wisselwerking geografisch milieu — geschiedenis. Strabo (zie T 12) zag terecht in de aparte beschrijving van de „topografie der continenten” een bijzonder kenmerk van de universeel-historische werken van Ephorus en Polybius. De eerste wijdde twee hele boeken aan de systematische beschrijving van de *Oikoumene*: boek 4 behandelde Europa, boek 5 Azië. Ephorus besteedde daarbij aandacht aan de verruiming van de geografische horizon ten gevolge van de nieuwste ontdekkingsreizen van Hanno de Karthager langs de westkust van Afrika (tot Kameroen). Of hij ook nog kennis heeft kunnen nemen van het veel ophefmakende reisverslag Περὶ Ὠκεανοῦ van Pytheas van Marseille, die (ca. 325 v. Chr.) zijn tocht beschreef langsheen de westkust van Spanje en Frankrijk en zijn omvaart van Brittannië, is onzeker. Polybius, die in zijn 34ste boek een overzicht bracht van de bewoonde wereld, is ten onrechte sceptisch tegenover de verhalen van Pytheas⁵⁴. Hoe dan ook, beide historici stelden er prijs op hun geschiedschrijving een universeel geografisch fundament te geven.

Er zijn nog vele aspecten aan Ephorus' werk die in nauw verband met zijn universeel-historisch programma dienen geïnterpreteerd te worden: de 'groepsgewijze' indeling van de stof; de synchronismen tussen de belangrijkste gebeurtenissen die zich in verschillende geografische gebieden voordoen; de aangepaste kritische methode voor de beoordeling van de betrouwbaarheid van de tradities uit het wat verder terugliggende verleden. We laten ze hier onbesproken. Wat gezegd werd moge volstaan om de appreciatie van Polybius, die

54. Polyb. XXXIV 5-6 (+ F 7a en 7b in H.J. METTE, ed. *Pytheas von Massilia*, Berlijn 1952).

Ephorus als zijn eerste en enige voorganger op het gebied van de universele geschiedschrijving (T 7) erkende, enigszins te verduidelijken.

2.2 Polybius van Megalopolis

In menig opzicht blijkt deze historicus, die in de tweede eeuw v. Chr. het ontstaan van het Romeinse 'wereldrijk' tot centraal thema van zijn geschiedschrijving maakte, inderdaad schatplichtig te zijn aan zijn vierde-eeuwse voorganger. We wezen zoëven op hun gelijklopende waardering van het belang van de geografie van de *oikoumene* als basis voor hun universeel-historisch project. Maar relevanter is wellicht dat beide historici een vergelijkbaar concept van universele geschiedenis hanteren: universele geschiedenis wordt in hun opvatting geïdentificeerd als de geschiedenis van de staat die op dat ogenblik de hegemonie uitoefent. Tenslotte valt het ook op dat beiden ter verklaring van de suprematie van de leidende staat een sleutelrol toekennen aan de constitutie van de betreffende staat: zoals Ephorus de hegemoniale positie van Sparta als een direct gevolg zag van Lycurgus' wetgeving, zo schreef Polybius op zijn beurt de verbaazingwekkend snelle opgang van Rome tot een wereldrijk — een proces dat volgens hem in minder dan 53 jaar zijn beslag kreeg — in de eerste plaats toe aan de voortreffelijke gemengde bestuursvorm van de Romeinen. Aan de beschrijving van dit regime wijdt Polybius zijn gehele zesde boek.

In de loop van zijn verhaal verwijst Polybius herhaaldelijk en met trots naar het universeel-historisch karakter van zijn geschiedenis⁵⁵. Een van de meest sprekende teksten in dit verband komt uit het prooemium. We laten de historicus zelf aan het woord:

4.1 Inderdaad, ons werk heeft een bijzonder karakter, maar we leven dan ook in een wonderlijke tijd: zoals het lot bijna het ganse wereldgebeuren naar één deelgebied heeft afgeleid en alles dwangmatig op één en hetzelfde oogmerk heeft gericht, zo moet ook de geschiedschrijving trachten de lezers in één totaalbeeld het plan voor ogen te brengen dat het Lot heeft gevolgd om de samenhang van de gebeurtenissen te realiseren. 2 Hierin ligt voor mij ook voornamelijk de uitdaging, ja de drang om aan geschiedschrijving te gaan doen, naast het feit dat in onze tijd niemand een universele geschiedschrijving was begonnen; anders had ik op dat vlak veel minder ambitie gehad.

55. Uit het overvloedige aanbod van de moderne literatuur over Polybius zij hier slechts verwezen naar P. PÉDECH, *La méthode historique de Polybe*, Parijs 1964, speciaal p. 496-514; F.W. WALBANK, *Polybius*, Berkeley-Los Angeles-Londen 1972; S. MOHM, *Untersuchungen zu den historiographischen Anschauungen des Polybios*, Diss. Saarbrücken 1977, speciaal p. 68-91 (Universalgeschichte und Monographie).

3 Maar nu stelde ik vast dat de meeste historici over particuliere oorlogen schreven en over sommige gebeurtenissen die daarmee verband houden, terwijl niet één, althans voor zover mij bekend, is op zoek gegaan naar de algemene samenhang, kortom naar de structuur in de verleden gebeurtenissen: naar waar het beginpunt in tijd en ruimte ligt en hoe die samenhang zich uiteindelijk heeft verwezenlijkt. 4 Daarom achtte ik het een absolute noodzaak de mooiste en tegelijk nuttigste verwezenlijking waarvoor het lot zich inzette, niet over het hoofd te zien of onopgemerkt te laten voorbijgaan. 5 Want hoewel het lot vele nieuwe ontwikkelingen op gang brengt en aanhoudend een rol opeist in het leven van de mensen, nooit eerder, niet één keer, heeft het zó ingegrepen en zich zó tegen alles in laten gelden als in onze dagen.

6 Die totaalvisie kan men niet krijgen uit de werken van auteurs die historische monografieën schrijven, tenzij men ook van de opvatting uitgaat dat men slechts de bekendste steden om beurt moet bezoeken of — bewaar me — ze afzonderlijk afgebeeld moet zien om al dadelijk een idee te hebben van de gestalte van heel de bewoonde wereld en van de ligging en van de inrichting van al haar delen — 7 en dat is allerm minst waarschijnlijk. Over het algemeen, dat is althans mijn indruk, vertonen zij die ervan overtuigd zijn aan een monografisch geschiedwerk een evenwichtig totaalbeeld van de gehele werkelijkheid over te houden, een sterke gelijkenis met mensen die de gescheiden ledematen zouden zien van een dier dat eens mooi was en leefde, en dan zouden menen dat ze evengoed getuigen waren van hoe hetzelfde dier bij leven had bewogen en bekoord. 8 Stel dat iemand onmiddellijk daarna de delen aan elkaar zou zetten, het dier zijn vorm en natuurlijke sierlijkheid perfect zou terugschenken en het dan opnieuw aan diezelfde lui zou tonen. Ik denk dat ze dan allen snel zouden toegeven dat ze tevoren zeer ver van de waarheid zaten en net als mensen waren die visioenen zien. 9 Aan de hand van het deel kunnen we ons namelijk wel een idee vormen van het geheel, maar we kunnen het niet nauwkeurig kennen of begrijpen. 10 We moeten daarom besluiten dat de monografische geschiedschrijving slechts zeer bescheiden bijdraagt tot de betrouwbare kennis van de samenhang der gebeurtenissen. 11 Daar kan men enkel toe komen door overal onderlinge verbanden te leggen en vergelijkingen te maken, en door overeenkomsten en verschillen vast te stellen, en zo, na diepgaand onderzoek, het nuttige en het aangename tesamen uit de geschiedenis naar boven te halen.

De basisidee van waaruit Polybius de noodzaak van universele geschiedschrijving en tegelijkertijd ook het eigen karakter van zijn werk in het licht stelt, is die van een correlatie tussen historiografie en

historische werkelijkheid: de geschiedschrijving moet een zo adequaat mogelijk beeld van de gebeurtenissen trachten over te brengen: zoals de *τύχη*⁵⁶ bijna de hele wereld⁵⁷ onder de hegemonie van Rome heeft geplaatst, zo ook moet de geschiedschrijving het plan van het lot in één synopsis aan de lezers aanbieden. M.a.w., Polybius is van oordeel dat zich vanuit de bijzondere tijd die hij beleeft, een nieuwsoortig type van geschiedschrijving opdringt. Deze nieuwe uitdaging heeft de auteur met des te meer ambitie op zich genomen, omdat nog niemand zich tot dan toe aan een universeel-historisch project had gewaagd.

Polybius' lof van de universele geschiedenis (*τὰ καθόλου*) en de aanprijzing van zijn werk als het enige waarin men de nuttigste en tegelijk mooiste realisatie van de *tychē* kan leren kennen, gaat in het prooemium, zoals op vele andere plaatsen in zijn werk, gepaard met een kritiek van de historische monografie (*τὰ κατὰ μέρος*). Schrijvers van particuliere geschiedenissen kunnen de lezer geen totaalvisie bezorgen, want het geheel is meer dan de som van de delen. Polybius verduidelijkt dit met een dubbele vergelijking: (1) de gestalte van de wereld kan men niet leren kennen door na elkaar afzonderlijke plaatsen te bezoeken; (2) de levenloze *membra disjecta* van een dood dier zijn niet in staat een adequaat beeld op te roepen van zijn werkelijke 'schoonheid' en 'levendigheid'. Deze laatste vergelijking knoopt aan bij de even voordien, in I 3.4, door de auteur verwoorde gedachte, dat de door hem behandelde historische stof *σωματοειδής* is, een 'organisch geheel' vormt. Zoals in een lichaam alle ledematen met elkaar in verbinding staan, zo wijst Polybius op de onderlinge verwevenheid, de *συμπλοκή* van de gebeurtenissen in zijn werk.

F.W. Walbank heeft er terecht op gewezen dat Polybius zich met de (al te sterke) beklemtoning van het unieke karakter en van de organische eenheid van zijn werk⁵⁸, gesteund op het feit dat de *τύχη* haar éénmaking van de wereld onder het gezag van Rome in amper 53 jaar (van 220 tot 167 v.Chr.) voltooide, zelf in moeilijkheden heeft gebracht, toen hij op zeker ogenblik zijn werk tot 145 v. Chr. wilde voortzetten. Kenmerkend voor Polybius, in vergelijking met zijn opvolger Posidonius, is ook de vooralsnog exclusief politiek-staatskundige duiding van het begrip universele geschiedenis⁵⁹.

56. Hier niet in de betekenis van het onberekenbare, grillige toeval, maar veeleer van een ordenende kracht, die het gebeuren volgens een welbepaald plan in een bepaalde richting stuwt; zie o.m. F.W. WALBANK, *o.c.*, p. 58-68.

57. Polybius heeft uiteraard slechts de Middelandse-Zee-wereld voor ogen.

58. Men leze in dit verband ook Polybius V 32. De historicus beklemtoont er dat zijn werk een begin, een midden en een einde vertoont.

59. Zie hieromtrent de beschouwingen van L. CANFORA, in *Purposes of History* (n. 44), p. 195-196.

2.3 Na Polybius

Na Polybius breekt een zeer boeiende periode aan. Het lag in de lijn der verwachtingen dat Polybius' beklemtoning van het absoluut nieuwe van zijn project de verdere reflectie over universele geschiedschrijving zou aanwakkeren. We kunnen hier slechts kort enkele punten aanstippen.

Posidonius van Apamea, universeel geleerde, zette met een uitvoerig historisch werk in 52 boeken Polybius voort⁶⁰. Zijn historisch onderzoek maakt deel uit van een ruimer wetenschappelijk-filosofische wereldverklaring, waartoe allerlei disciplines hun bijdrage leverden. Als stoïcijns filosoof zag Posidonius de kosmos als een levend wezen (een ζῶον) waarvan alle delen met elkaar verbonden zijn (σύνδεσμος) en in onderlinge betrokkenheid (συμπάθεια) op elkaar reageren. Geografische, klimatologische, astrologische, bodemkundige observaties, etnologische, psychologische, politieke, sociale en godsdienstige factoren werden betrokken bij het historisch onderzoek. De gang van de geschiedenis zag Posidonius als een evolutie vanuit een oorspronkelijk onbedorven toestand naar een steeds verder gaande — ook ethische — verslechtering (die o.m. door de uitvinding van wapens, scheepvaart en het privé-bezit van landbouwgronden werd in de hand gewerkt). Als geschiedenisfilosoof kan men Posidonius misschien als een omgekeerde Hegeliaan bestempelen: volgens hem trekt de *logos* zich geleidelijk terug uit de wereld tot die uiteindelijk door zelfontbranding ἐκπύρωσις — ten onder gaat. Met dit veelzijdig en filosofisch uitgediept geschiedenisbeeld transcendeert Posidonius de eng politieke interpretatie die aan Polybius' concept van universele geschiedenis ten grondslag lag: met zijn sterke beklemtoning van de unieke rol van Rome had deze de mogelijkheid van universele geschiedenis vrijwel afhankelijk gemaakt van de aanwezigheid van een staat die de macht heeft om een wereldheerschappij uit te bouwen.

Op het einde van de eerste eeuw v. Chr. ondernamen dan weer andere Griekse historici, die zoals Polybius het fenomeen universele geschiedenis in een politiek-staatkundig referentiekader bleven benaderen, pogingen om de geschiedenis als het ware weer meer polycentrisch te maken: zij stelden kritische vragen bij de exclusivistische identificatie van het universeel rijk met het Romeinse imperium. Zo bleef Timagenes van Alexandrië het zwaartepunt in de Hellenistische

60. *FGrHist* 87. Zie ook L. EDELSTEIN — I. KIDD, *Posidonius*, vol. I: *The Fragments*, Cambridge 1972; vol. II: *The Commentary*, Cambridge 1988; W. THEILER, *Poseidonios. Die Fragmente*, 2 vol., Berlijn 1982. Als basisonografie consultere men J. MALITZ, *Die Historien des Poseidonios*, München 1983.

wereld leggen⁶¹. Livius stelt zich te weer tegen niet nader genoemde „uiterst lichtzinnige” Grieken, die het bestaan om de universalistische pretentie van Rome op twee punten aan te vallen: ze betogen dat Rome nooit had kunnen stand houden tegen Alexander de Grote, als die maar de gelegenheid had gehad om ook tegen Italië op te trekken, en ze koesteren 'contra nomen Romanum' de reputatie van de Parthen⁶². De idee van de coëxistentie van twee wereldrijken, dat van de Romeinen in het Westen, dat van de Parthen in het Oosten, zou in de *Historiae Philippicae* van Pompeius Trogus (begin eerste eeuw na Chr.) vorm aannemen. Hij noemt de Parthen „mederegenten” van de wereld (41.1.1)⁶³. Een ander soort kritiek blijkt indirect uit Dionysius van Halicarnassus: hij voelt zich geroepen om het wereldrijk van Rome als het „eerste echte en blijvende” te verdedigen tegen stemmen die onder verwijzing naar de theorie van de successie der wereldrijken⁶⁴, de ondergang van de eeuwige stad voorspelden: zoals het rijk van de Assyriërs had moeten wijken voor dat van de Meden, dat op zijn beurt zijn macht aan de Perzen verloor, en zoals dezen hun macht weer moesten afstaan aan de Mace-

61. *FGrHist* 88; cf. vooral T 8 (+ Seneca, *Ep.* 91.13): *felicitati urbis inimicus*. Zie M. SORDI, *Timagene di Alessandria: uno storico ellenocentrico e filobarbaro*, in *Aufstieg und Niedergang der röm. Welt*, II 30. 1, Berlijn — New York 1982, p. 775-797. Over de Griekse weerstand tegen het Romeinse imperium, zie in het bijzonder ook H. FUCHS, *Der geistige Widerstand gegen Rom in der antiken Welt*, Berlijn 1964, p. 13-14 en 40-42; G. BOWERSOCK, *Augustus and the Greek World*, Oxford 1965, p. 101-111, en voor wat Timagenes betreft, p. 108-110; J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *L'opposizione contro l'imperialismo romano e contro il principato nella storiografia del tempo di Augusto*, in *Riv. stor. dell' Antichità* 12 (1982), p. 131-141.

62. Livius IX 16.19 — 19.17 (vooral 18.6). Cf. P. TREVES, *Il mito di Alessandro e la Roma di Augusto*, Milaan 1953; F. Jacoby, *FGrHist* IIC, Berlijn 1926, p. 223-224 meent dat de aanval van Livius tegen de *levissimi ex Graecis* met name tegen Timagenes gericht was; hij neemt Livius IX 18.6 dan ook als *FGrHist* 88 T 9 op. Jacoby wordt hierin gevolgd door H. FUCHS, *loc. laud.*; G. BOWERSOCK, *o.c.*, p. 109 n. 2 doet echter terecht opmerken dat er geen reden is om *levissimi ex Graecis* niet als een 'genuine plural' op te vatten; cf. reeds R. LAQUEUR, *Timagenes*, in *RE* 6A (1936), col. 1063-1071, vooral 1066-1068.

63. Zie O. SEEL, *Eine römische Weltgeschichte: Studien zum Text der Epitome des Iustinus und zur Historik des Pompeius Trogus*, Nürnberg 1972; IDEM, *Über Pompeius Trogus und das Problem der Universalgeschichte*, in *Aufstieg und Niedergang der röm. Welt*, II 30.2, Berlijn 1982, p. 1363-1423; R. URBAN, 'Gallisches Bewusstsein' und 'Romkritik' bei Pompeius Trogus, *ibid.*, p. 1424-1443; IDEM, 'Historiae Philippicae' bei Pompeius Trogus. Versuch einer Deutung, in *Historia* 31 (1982), p. 82-96; J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *An Augustan World History: The 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus*, in *Greece and Rome* 34 (1987), p. 56-72.

64. Dat deze theorie uit het Oosten zou afkomstig zijn, wordt op goede gronden in twijfel getrokken door A. MOMIGLIANO, *Daniele e la teoria greca della successione degli imperi*, in *Rendic. Classe di Scienze mor., stor. e filol. dell' Accad. dei Lincei* 35 (1980), p. 157-162 (+ *La storiografia greca*, Turijn 1982, p. 293-301); cf. IDEM, *The Origins of Universal History* (n. 44), p. 549-555. De idee van de successie der wereldrijken zou binnen de Griekse historiografie ontstaan zijn (eerste sporen bij Herodotus en Ctesias); de Joden, meer bepaald de auteurs van het boek *Daniël*, namen deze notie over en gaven er een apocalyptische betekenis aan. Cf. ook D. MENDELS, *The Five Empire: A Note on a Propagandistic Topos*, in *Am. Journ. Phil.* 102 (1981), p. 330-337.

doniërs, zo zou ook het vijfde wereldrijk, dat van Rome, ten onder gaan⁶⁵.

Aansluitend bij deze kritieken willen we heel even nog de aandacht vestigen op wat men de keerzijde van de universalistische medaille zou kunnen noemen. De herhaalde polemieken van Polybius aan het adres van auteurs van historische monografieën, gewijd aan de geschiedenis van één oorlog, één vorst, één land, één stad, zou misschien de verkeerde idee kunnen doen opkomen dat deze bescheidener vormen van geschiedschrijving tenslotte op een dood spoor eindigden. Niets is minder waar. De Hellenistische periode en het beginnende Romeinse keizerrijk geven, zo blijkt althans uit de fragmentarische documentatie, een ongemeen sterke bloei te zien van de zuiver locale geschiedschrijving. Stadsgechiedenissen werden bij de vleet geschreven en niet zelden ook in een daartoe speciaal ontworpen epigrafisch formaat op muren van officiële, profane of religieuze gebouwen gebeiteld. Naast ingezetenen van de betrokken steden boden rondreizende *ιστοριογράφοι* tegen betaling hun professionele diensten aan⁶⁶. De behoefte van kleine gemeenschappen om zich een eigen historische identiteit te geven in een wereld die blijkbaar te snel te groot geworden was, blijkt zeer reëel te zijn geweest.

3. BESLUIT

Om de diverse facetten van de spanningsverhouding universeel-particulier in het vizier te krijgen, zijn wij in deze uiteenzetting uitgegaan van het onderscheid dat men kan maken tussen een algemeen-methodische, geschiedtheoretische benadering enerzijds en een met de concrete onderwerpskeuze gerelateerde historiografische benadering anderzijds. Vanuit beide invalshoeken kan men inderdaad de studie van het probleem van het particuliere en het algemene in de geschiedschrijving aanvatten. Maar het is wellicht niet overbodig bij wijze van besluit te onderstrepen dat de beide facetten van onze vraagstelling logisch niet zo scherp af te bakenen zijn als op het eerste gezicht wel schijnt. Als we Polybius b.v. horen verklaren dat in zijn tijd de gebeurtenissen overal ter wereld zodanig met el-

65. Dionys. Hal., *Ant. Rom.* I 2-3 (vooral 3.3). Zie J.M. ALONSO-NÚÑEZ, *Die Abfolge der Weltreiche bei Polybios und Dionysios von Halikarnassos*, in *Historia* 32 (1983), p. 411-426. De politieke betekenis van Dionysius' standpunt wordt in een ruimere context besproken door E. GABBA, *Dionysius and the History of Archaic Rome*, Berkeley — Los Angeles — Oxford 1991, vooral p. 190-216.

66. Men raadplege m.b.t. deze historiografische literatuur o.m. A. CHANIOTIS, *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften. Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie*, Stuttgart 1988.

kaar verweven zijn, dat alleen nog de beoefenaar van de universele geschiedenis in staat is te zien welke particuliere feiten als historische feiten dienen opgenomen te worden en welke niet (III 32; VII 7; XXIX 12); als we beseffen dat elk historicus uiteindelijk met een keuze van 'representatieve' feiten zijn geschiedenisbeeld opbouwt, dan ligt het voor de hand dat er tussen 'methode' en 'inhoud' niet alleen raakpunten zijn, maar dat tussen beide, en zeker in de werken van de grote geschiedschrijvers, ook een innige wisselwerking bestaat. Eens te meer blijkt dat „geschiedenis” een eigen-aardige wetenschap is: een intellectuele bezigheid die na al die eeuwen sinds haar ontstaan in de vijfde eeuw v. Chr. nog steeds geen naam gevonden heeft waarmee ze zich als discipline (*historia rerum gestarum*) duidelijk wil onderscheiden van de verleden werkelijkheid (*res gestae*) die ze bestudeert.